

שמואל בקר

ברכת נשים על מצוות עשה שהזמן גרמן

בבא קמא פז.

"ר' יהודה אומר: סומא אין לו בושת, וכן הייה ר' יהודה פוטר מכל מצות האמורות בתורה. אמר רב שישא בריה דרב אידי? מאי טעמא דר' יהודה? אמר קרא: +דברים ו'+ ואלה המצוות החקים והמשפטים, כל שישנו במשפטים ישנו במצוות וחקים, וכל שאינו במשפטים אינו במצוות וחקים. אמר רב יוסף, מריש הוה אמינא: מאן דאמר הלכה כר' יהודה, דאמר: סומא פטור מן המצוות, קא עבדינא יומא טבא לרבנן, מ"ט? דלא מפקדינא וקא עבדינא מצוות, והשתא דשמעית להא דר' חנינא, דאמר ר' חנינא: גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, מאן דאמר לי אין הלכה כר' יהודה, עבדינא יומא טבא לרבנן, מ"ט? דכי מפקדינא אית לי אגרא טפ"י".

תוד"ה "וכן הייה ר' יהודה פוטר מכל מצוות האמורות בתורה" הקשה ממגילה כד. כל שלא ראה מאורות מימיו לא יפרוס על שמע, היינו להוציא יד"ח את הציבור - משמע שאם ראה ונסמא אז יכול, והרי סומא פטור מכל המצוות ואינו יכול להוציא אחרים יד"ח?

ומתרץ התוס' שלפי הירושלמי במגילה לא מדובר על סומא, אלא על מי שיושב בבית אפל או שנולד במערה וא"כ לא קשה.

אבל לפי הבבלי שהכוונה לסומא ממש קשה. (לפי הבבלי הסיבה שסומא אינו יכול להוציא יד"ח היא בגלל שאין לו הנאה מהמאורות). מתרצים תוס' שאפילו שסומא פטור מכל המצוות אעפ"כ חייב מדרבנן, וזה דלא כאשה שפטורה לגמרי ממ"ע שהז"ג ואף חכמים לא חייבוה והטעם לכך הוא משום שיש הרבה מצוות שהיא עדיין חייבת בהן, אבל סומא פטור לגמרי מכל המצוות ואלולי תק"ח היה כמו נכרי לכן דווקא מי שלא ראה מימיו אינו מוציא יד"ח - בגלל שאין לו הנאה, אבל מי שראה ונסמא חייב מדרבנן, ומוציא כי ק"ש דרבנן ודלא כקטן שחיובו מדרבנן ואינו מוציא את הציבור בדברים שחיובם מדרבנן. התוס' אינו מסביר מה הסיבה לחלק בין קטן לסומא, אבל הרמב"ן בקידושין ל"א. מסביר שחיוב הקטן בחינוך מוטל על האב ולא על הקטן, לעומת הסומא שחייב בעצמו. קצת קשה, כי הרי הסומא פטור לכאורה גם ממצוות דרבנן, אז איך חייב

בלא תסור? מכח שאלה זאת הוכיח הגרע"א שסומא חייב במצוות ל"ת. אולם גם אם נאמר שסומא פטור ממצוות ל"ת, ניתן לתרץ את הקושיא דלעיל עפ"י דברי ר"א וסרמן הי"ד המובאים בקונטרס "דברי סופרים" בדרך זו-שאנו חייבים לקיים את דברי חכמים אפי' לשיטת הרמב"ן שאין ציווי מפורש לכך בתורה, מכיוון שבכך אנו מקיימים את רצון השי"ת שהסכימה דעת השכינה לדעת חכמים, והי' בעניינינו שסומא אע"פ שהתורה פטרתו מכל המצוות כולל מצוות "לא תסור" בכל זאת הואיל וחכמים חייבוהו, חייב לקיים את כל המצוות, כי זהו רצון ה', שהסכימה דעתו לדעת החכמים(עיי"ש). [ניתכן שהסבר זה יובן גם עפ"י שיטת הרמב"ם שהחיוב לשמוע בקול חכמים הוא קיום מצוות "לא תסור", אפי' אם סומא פטור ממצווה זו, בכל זאת רצון השי"ת מתגלה ע"י חכמים ואם חייבוהו, א"כ זהו רצון ה' שיקיים את כל המצוות].

הרשב"א מקשה שלפי תוס' חייב הסומא לקיים את כל המצוות מחמת ציווי חכמים בגלל לאו דלא תסור, ואם כן, הרי הוא מצווה ועושה? לכן הרשב"א סובר שלפי ר' י'הודה סומא פטור לגמרי מכל המצוות אפילו מדרבנן, וממידת חסידות בלבד חייב, וזו כוונת רב יוסף שאינו מצווה ובכל זאת עושה. ועל אף שרק ממידת חסידות מקיים, מוציא יד"ח.

ואף שבירושלמי נאמר כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, מצינו שתי דרכים בראשונים ליישבו כתב המאירי שאם יוצא ממנו שכל או מוסר או סלסול או הכנעת לב, וכיוצא בזה ועושה, הרי זו מצוה. תירוץ נוסף-הרמב"ן בקידושין ל"א כותב שזה דווקא בדבר שאינו מצוה מה"ת כלל שהוא כמוסיף על התורה. אבל מי שעושה מצוות התורה כתקן, אף על פי שלא נצטווה בהן, כגון נשים וגויים מקבלים עליהם שכר.

ביסוס שיטת ר"ת שנשים מברכות על מ"ע שהז"ג

דברי רב יוסף מופיעין פעם נוספת בקידושין לא. ושם אומר התוס'-מכאן מדקדק ר"ת שנשים מברכות על מ"ע שהז"ג, אע"ג דנפטרות לגמרי ואפילו מדרבנן לא מחייבי, יכולות לברך ואין כאן משום 'לא תישא את שמו לשווא'.

מבואר בדברי ר"ת שלא זו בלבד שנשים פטורות ממ"ע שהז"ג אלא אף מדרבנן לא חייבום, ר"ת מביא לכך מספר ראיות(תוס' קידושין לא. , עירובין צו. ור"ה לג.) נביאם להלן. א. ברכות כ: אמר רב אדא בר אהבה, נשים חייבות בקידוש היום ד"ת, אמאי, מצות עשה שהז"ג, וכל מצות עשה שהז"ג נשים פטורות? אמר אבבי מדרבנן. א"ל רבא והא ד"ת קאמר ועוד כל מצוות עשה נחייבינהו מדרבנן? אלא אמר רבא הוקש זכור לשמור וכי. הגמרא מקשה שנחייב נשים בכל מצוות עשה שהז"ג מדרבנן, משמע שפטורות לחלוטין. ב. סוכה ב: רוצה ר' י'הודה להוכיח שסוכה למעלה מכ' אמה כשרה מהילני המלכה, ודוחה הגמרא - משם ראייה? אישה הייתה ופטורה מן הסוכה. -מבואר שנשים פטורות לחלוטין ואף רבנן לא חייבום ואף ר' י'הודה שהביא ראייה מהילני

המלכה מתבאר בסוף הסוגיא שנתכווין להביא ראייה מבנייה ולא מהמלכה הילני בעצמה.

האור זרוע מביא ראייה מסוכה כח. ששמאי החמיר והפחית את הגג וסיכך לתינוק בן יומו ולא לכלתו.

בענין חידושו של ר"ת שאף שפטורות אפי' מדרבנן אעפ"כ רשאות לקיים המצוות ולברך מצינו מס' ראיות גמרא עירובין צו. מעשה רב שמכל בת שאול הייתה מנחת תפילין, ומסתמא הייתה גם מברכת, ואשתו של יונה הייתה עולה לרגל, ולא מיחו בהם חכמים. משמע שלמרות שפטורות מן הדבר מותר להן לעשותו ולברך עליו. (אף שלא נאמר בפירוש שברכו, כך מבין התוס' מסתימת הגמ').

לגבי עצם העשייה של מ"ע שהז"ג שנשים פטורות תלוי במחלוקת ר' יוסי ור' יהודה, שר' יהודה אומר "דבר אל בני ישראל וסמך" בני ישראל סומכין, ואין בנות ישראל סומכות- שאסור להן. ור' יוסי ור'ש אומרים נשים סומכות רשות.

מצינו בראשונים שתי סברות למה לפי ר' יהודה אסור לנשים לקיים מ"ע שהז"ג. רש"י אומר שהסיבה היא משום בל תוסיף. ר"י אומר שאין בכך בל תוסיף, אבל יש בעיות הלכתיות אחרות, כגון-אם נשים יתקעו בר"ה בשופר תהיה בעיה של השמעת כלי שיר ביו"ט, ואם נשים יסמכו על הקרבן יראה כאילו הן עושות עבודה בקדשים ועבודה פסולה בנשים.

ר"ה לב: -אומרת המשנה 'אין מעכבין את התינוקות מלתקוע', מדייקת הגמ' הא נשים מעכבן, כלו' שמשנתנו כר' יהודה, שאסור לנשים לקיים מ"ע שהז"ג. למרות שסתם משנה כר' יהודה פסקו רוב הראשונים כר' יוסי שנימוקו עמו. סיבה נוספת שפסקו כר' יוסי היא בגלל הראיות שהובאו לעיל, וראיה נוספת מחגיגה טז: למ"ד שא"צ סמיכה בכל כוחו, אומרים לנשים אקפו ידייכו (סמיכה לא בכל הכוח) אע"פ שפטורות מסמיכה. (וזאת למרות שלמ"ד שצריך סמיכה בכל כחו תהיה ראייה לר' יהודה, מכיוון שלא הותר לנשים לסמוך בכל כוחן, אלא רק בצורה של "אקפו ידייכו").

ר"י בר' יהודה מביא ראייה שנשים מברכות ממגילה כג - הכל עולה למנין שבעה ואפילו אישה ואפילו קטן, והרי אשה אינה מצווה לעסוק בתורה. ראייה זו דוחה ר"ת משתי סיבות-א. ברכה"ת לפני הקריאה ולאחריה אינה ברכת המצוות והראיה לכך היא שאף אם ברך ברכה"ת באותו יום חוזר ומברך כאשר בא לקרוא בתורה וכן כהן שעלה ככהן וקראוהו אף במקום לוי חוזר ומברך על אף שכבר יצא יד"ח ברכה"ת. ב. אף אם נאמר שהיא ברכת המצוות אפשר לדחות ולומר שאשה עולה אכן לתורה, אך רק לחמישה העולים האמצעיים ולא לראשון ולאחרון והמנהג הייה שרק הראשון והאחרון היו מברכים. דחיה זו צ"ע משום שהמשמעות הפשוטה של הביטוי למנין שבעה הוא שיש אפשרות להעלות אשה לכל אחת משבע העליות כולל הראשונה והאחרונה.

ומקטן שמברך ברכה"ת לאחר שאכל, למרות שפטור לא ניתן להביא ראייה שמותר לאשה לברך על מ"ע שהז"ג, כי קטן עתיד להגיע לכלל חיוב והאב חייב לחנכו, וכמו כן

אין כאן איסור של "לא תישא". הר"ן ברי"ה אומר שאשה שמברכת על מ"ע שהז"ג אינה עוברת על איסור "לא תישא", מכיוון שברכה שא"צ זה מדרבנן ומוציא ש"ש לבטלה שנלמד בתמורה ד. מדכתיב "את ה' אלוקיך תירא" - זה דווקא בלא ברכה, אבל בברכה לא מתסר אלא מדרבנן, והוא מביא ראיייה מברכות כא. שספק אמר אמת ויציב, ספק לא אמר, חוזר ואומר כי אמת ויציב דאורייתא, ואם איסור ברכה שא"צ זה מדאורייתא, מוטב שוא"ת מאשר לעשות איסור בידיים (למרות שאולי היה ניתן לומר שחוזר ואומר בלי ברכה, כמו שאומרים הראשונים בברכות שספק הגמ' בלא קרא ק"ש או מסופק אם קרא ק"ש, כי אם וודאי קרא ק"ש יצא ידי"ח של זכירת יצ"מ בק"ש). וכל איסור ברכה שאינה צריכה זה מדרבנן, אבל בברכת המצוות לאשה שפטורה אין איסור לברך כשמקיימת את המצווה, ולכן פוסק הר"ן שאם רצו הנשים לברך על מצוות שהז"ג הרשות בידן.

ביסוס שיטת ר"י שנשים אינן מברכות על מ"ע שהז"ג

ר"י אומר שלא ניתן להביא ראיה מסומא לאשה מכיון שסומא חייב במצוות מדרבנן וראייתו מכך שיש קושיא ממגילה שכל שלא ראה מאורות מימיו אינו פורס כדלעיל, ולכן סומא יכול לברך אשר קידשנו במצוותיו וציוונו, מכיון שמחוייב מדרבנן, כמו שמברכים על נר חנוכה, שזה נלמד מ"לא תסור" (שבת כג.), אבל אשה אינה מחוייבת כלל כדלעיל. יש ראיה נוספת לר"י מסוכה מב. מקבלת אשה מיד בנה ומיד בעלה ומחזירתו למים בשבת, ואומר ההגהות אשר"י - מכאן יש ללמוד שאסור לנשים לברך על כל מצות עשה שהז"ג דאי יכולות לברך, מאי איריא דראוי לאנשים, תיפוק ליה דראוי לעצמן ליטול ולברך.

לגבי שאר ראיות ר"ת, נצטרך לומר עפ"י ר' חזקיה בשם ר' אבהו המובא בפסיקתא רבתי פרק כב שאשתו של יונה הושבה, ומיכל בת שאול מיחו בה חכמים. אולי אפשר גם לומר שלא ברכו אלא קיימו את המצווה בלבד.

ישוב שיטת ר"ת עם הגמ' בסוכה מב.

לגבי ראית ר"י מסוכה מב., הכפות תמרים מסביר שר"ת יסבור שההו"א בגמ' היא במקרה שאין דעתה ליטלו הואיל ואינה מצווה ואז זה מוקצה בשבילה, לכן מחדשת המשנה שהואיל וראוי לאנשים מותר להן לטלטלו.

הסיבה שחכמים חייבו את הסומא במצוות ולא את האשה-בגלל שהוא ממין בר חיובא, וכדי שלא ייראה כנוכרי שאינו נוהג בתורת ישראל כלל, מה שאין כן בנשים שמחוייבות כמעט בכל הלאוין, ובעוד מצוות עשה מסויימות, וגם אם פטורות מרוב מ"ע שהז"ג נראות כישראליות ולא כנוכריות.

הבנת שורש מח' ר"י ור"ת

ניתן לומר ששורש המח' בין ר"י לר"ת (על פי או"ז בהל' ר"ה סימן רס"ו) כנראה האם המצוות שהנשים מקיימות (מ"ע שהז"ג) הן בתור היתר לקיים את המצווה הואיל והותר לאנשים, (תקיעה ביו"ט, סמיכה שהיא כעין עבודה בקדשים וכו') או שזה לא רק היתר אלא הן עושות מצוה ומקבלות שכר. ר"ת סובר שהן עושות ומקבלות שכר, אמנם לא כמו האנשים, אבל הואיל וכתוב גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה משמע שגם לאינו מצווה ועושה יש שכר מסוים ולכן אפשר לומר וציוונו, והכוונה היא הואיל והיא מקבלת שכר, לכן שייכת בציווי (וזו הסיבה שהר"ן פוסק כר"ת, למרות שאומר שיש מקום לקבל את דחיית ר"י לראייה מסומא). לעומת ר"י שיסבור שקיום המצוות של הנשים זה בתור היתר - הואיל והותר לאנשים אז גם לנשים הותר, אבל אסור להן לברך כי לא שייך לומר וציוונו.

הרב גוסטמאן בקונטרסי שיעורים עמ"ס קדושין מבאר את המח' כד(עפ"י ריטב"א)הואיל ואשה פטורה אז אם מכניסה את עצמה לקיים רצון השי"ת יש לה שכר אע"פ שאין שום קיום מצווה, מכיוון שפטורה ולא משנה שאחרים כן מצווים בכל אופן אי' לומר שזה מעשה מצווה או מכיוון שאחרים מצווים בה גם לדידה מקרי חפצא דמצווה ומעשה מצווה ורק מצד הגברא פטורה, אבל מצד הפעולה זו פעולה של מעשה מצווה גמור, אע"פ שאינה מוזהרת על כך. לחקירה זו יש מספר נפ"מ נוספות, נביאם להלן: א. האם מותר לנשים לסמוך בכל כוחן על הקרבן הואיל ומיחזי כעבודה בקדשים שרק אם זה מעשה מצווה מותר, אבל אם זה רק קבלת שכר אז אסור. ב. אם מותר לנשים ללבוש ציצית שעטנז עם תכלת שרק אם מקיימות מצווה שייך לומר שעשה דוחה ל"ת, אבל אם זה רק לקבלת שכר לא נאמר שמותר לעבור על כלאיים.

שיטת ר"ת בחיוב סומא במצוות

היוצא מדברינו לעיל הוא שלכאורה ר"ת שמשתמש בהוכחה של רב יוסף מב"ק פז. יצטרך לסבור שסומא פטור לגמרי מן המצוות (אפילו מדרבנן) או על כל פנים ממ"ע, וכדי ליישב את הסתירה עם הגמ' במגילה כד. שראה ונסמא פורס על שמע יצטרך ר"ת לסבור כירושלמי שמדובר על פיקח שנולד במערה או בבית אפל.

דעת הרא"ש

הרא"ש בר"ה פרק ד' סימן ז'מביא את בעל העיטור שגם מה שמותר לנשים לתקוע זה דווקא הן לעצמן ולא לאחר, אא"כ הוא בעצמו לא יצא יד"ת, וכן נהגו באשכנז (וכן מופיע בהגהות מיימוניות בהלכות שופר פ"ב אות א'), אבל דעתו כראב"ה שמותר לתקוע לנשים אף שיצאו יד"ת, הואיל ולהלכה נשים סומכות רשות ונפסק כדעת ר' יוסי

אף על פי שזה דומה לעבודה בקדשים, ה"ה בתקיעה שהיא רק חכמה ולא מלאכה ואיסורו מדרבנן. וכן מותר להוציא שופר לצורך נשים שאינן גרועות מקטן שלא הגיע לחינוך שמתעסקין בהן כדי שילמדו כל שכן נשים שמכוונות למצווה שמתעסקין עמהן כדי שילמדו.

דעת הרמב"ם וההגהות מיימוניות

הרמב"ם בפרק ג' מהלכות ציצית הלכה ט', נשים ועבדים וקטנים פטורים מציצית מה"ת. ונשים ועבדים שרצו להתעטף בציצית מתעטפים בלא ברכה וכן שאר מי"ע שנשים פטורות מהן, אם רצו לעשות אותן בלא ברכה אין ממחין בידן. (ומוסיף הראב"ד לגבי ציצית דווקא כשאין כלאיים). וכתב שם הגהות מיימוניות (אות ל') שאיפה שיש לחשוש לבעיות הלכתיות כגון: חולין בעזרה (סמיכה), ובתפילין משום שיער שהוא ערוה וגם תקיעת שופר שזה שבות, כל כי האי גוונא מוחין, אבל אם אין נדנד עבירה כמו סוכה וכיו"ב לא ממחין.

דעת הטור, הב"י וה'דרכי משה'

הטור באו"ח סימן תקפ"ט סעיף ו' כותב שאין מוחין ביד הנשים ויכולין לתקוע ולברך ומביא את בעל העיטור הסובר שרק נשים לעצמן תוקעות ואין אחרים תוקעים להן, וכנגדו אביו הרא"ש שפסק כראב"י והאבי העזרי.

הבית יוסף כותב שכדאי לסמוך על הראב"י והאבי העזרי בגלל שיש רבוותא שסוברים כמותן וטעמן מסתבר וטוב שלא לברך, כי ספק ברכות להקל.

הדרכי משה הארוך שם ובסימן י"ז מביא שמהרי"ל פסק כראב"י והרא"ש, וכן כתב לא לתקוע לנשים עד אחרי שתוקעים בבית הכנסת, אא"כ היא יולדת או חולה ואינה יכולה להמתין, ועוד אם התוקע כבר יצא יד"ח לא יברך עבורה, אלא תברך לעצמה, כי לדעתו הי"ה עדיף שלא תברכנה כלל כדעת הב"י (שהרי הברכות אינן מעכבות את קיום המצווה), ולמרות שאין מוחין בהן מלברך, אבל עדיף שאם אחר תוקע לא יברך וזה דומה לר"ה כט. - שאע"פ שכל הברכות אם יצא-מוציא חוץ מברכת הלחם והיין והי"ה לכל ברכות הנהנין שאם יצא-אינו מוציא, מפני שאינו מחוייב בדבר כ"ש שלנשים שעדיף שלא תברכנה שלא יברך בשבילן, כי זה כמו שמחוייב בדבר אינו יכול לברך עבור כאלה שאינם מחוייבים בדבר הואיל ואין כאן דין ערבות.

סיכום הלכתי

בשו"ע הל' ר"ה ס"י תקפ"ט סעי' ו' פוסק המחבר שאע"פ שנשים פטורות יכולות לתקוע וכן אחר שיצא כבר יכול לתקוע להוציאן, אבל הן עצמן מברכות ולא יברכו להן.

הרמ"א מוסיף שהמנהג שהנשים מברכות על מ"ע שהז"ג ולכן גם בשופר מברכות, אבל אחרים לא יברכו להן אם כבר יצאו ותוקעים רק לנשים, אבל אם תוקעים לאיש המחוייב מברכים עבורו אע"פ שכבר יצאו. ובסי' י"ז כתב הרמ"א שאם נשים רוצות להתעטף בציצית הרשות בידן כמו שאר מ"ע שהז"ג, אבל מביא מהאגור שבציצית יש בעיה של יוהרא ולכן לא ללבוש ציצית.

ועל כן להלכה, נשים אשכנזיות משתדלות לקיים מ"ע שהז"ג ולברך עליהן חוץ מציצית ותפילין. ומצאנו שני יוצאי דופן בעניין זה, נשים בחסידות צאנו נוהגות שלא לקיים מ"ע שהז"ג (עפ"י שו"ת דברי חיים חאו"ח סי' כ"ג), והחכם צבי שהורה בתשובותיו שאף שנשים מקיימות מ"ע שהז"ג לא תברכנה. נשים ספרדיות לא מקיימות מ"ע שהז"ג, כי זה לא נחשב מעשה מצווה לפי השו"ע, חוץ מתקיעת שופר בר"ה (ואם תוקעין רק עבור נשים לא מברכים), כי זה מעורר לתשובה ונהגו כך מדורות קודמים.

בענין הטעם הרעיוני לכך שהתורה פטרה נשים ממ"ע שהז"ג מצינו שני הסברים לכך. האבודרהם בסדר תפילות של חול בשער שלישי מסביר שהתורה פטרה נשים ממ"ע שהז"ג, בגלל שהאשה עסוקה בצרכי הבית ואם תצטרך לקיים מ"ע שהז"ג עשויה להגיע למריבה עם בעלה, לכן פטרה התורה את הנשים ממ"ע שהז"ג, כדי שתחיה בשלום עם בעלה וזה כמו שהשם הגדול שנכתב בקדושה ובטהרה נמחה על המים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו. הסבר נוסף מביא רבינו הרצ"ה זצ"ל (מופיע בשיחות הרצ"ה לפרשת וירא) - באופן כללי כל התורה כולה ניתנה לכל עם ישראל, ורק אח"כ מופיעה התפרטות וחילוקים בין מצוות, כגון מ"ע שהז"ג וכדו'. אבל באופן כללי היא שייכת לכל, בפוטנציאליות מצד אחיזת כלליות מחצב הנשמות. יתכן שחלק מנשמות ישראל לא יהיה שייך באופן ממשי למצווה מסויימת עפ"י סדרי ההלכות, אבל הוא שייך לאווירת הקודש של כלל ישראל. לכן כשמתעורר החשק והדבקות הכללית (ע"י קיום אותה המצווה) יש מקום לברך, וזה בא לידי ביטוי דווקא באשה בגלל שאצלה הופעת הקדושה הכללית של ישראל יותר גדולתה שבזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל. זו גם הסיבה שהחיוב להקביל פני רבו ברגל נלמד מאשה - 'מדוע את הולכת אליו היום לא חודש ולא שבת', מכלל שבחודש ושבת חייב להקביל פני רבו, הואיל והקבלת פני רבו ברגל זה עניין של כבוד התורה ונשים שייכות לתורה במובן הכללי שלה המתגלה בכבוד התורה.

**

לתוספת ביאור, הרחבה ועיון עיין בקונטרסי שיעורים לרב גוסטמאן עמ"ס קדושין בנושא 'גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה'.

עניינן שו"ת יבי"א ח"א או"ח סי' ל"ט-מ"ב, ח"ה או"ח סי' מ"ג, ח"ח או"ח סי' כ"ג אות ל'.

בעניין אם רשאות לברך על פסוד"ז ב"ש וישתבח-ענין שו"ת יבי"א ח"ח או"ח סי' ט'.